

TÜRK TARİH ENCÜMENİ MECMUASI

TÜRK TARİH ENCÜMENİ TARAFINDAN NEŞREDİLİR

YENİ SERİ — CİLT I

SAYI I — HAZİRAN — AĞUSTOS 1929

BU SAYIDA

Akçura Oğlu Yusuf	Nutuk
İbnülemin Mahmut Kemal	Hafız Müşfik
Ali Fuat	Mansurî Zade Mustafa Paşa
Necip Asım	Daruşşafaka
İbnülemin Mahmut Kemal	Bayburtlu Zihni
Nahit Sırrı	Şark Seyyahları
Necip Asım	Meskûkâtçı Ali bey
A. Y.	Bibliyografi

İSTANBUL
GÜTEMBERK MATBAASI
1929

DARÜLŞAFAKA

Necibasım

« Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye » azasından Mehmet İzzet, Mehmet Esat, Osman Nuri ve Ali Kâmi beyler tarafından tabedilen eser tarihe müteallik olduğu cihetle mecmuamızda bahsetmek zaruridir.

208 büyük sahifeden ibaret olan bu eserde « Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye » nin teşekkülünden, yani Türkiyede ilk halk mekteplerinin kuruluşundan başlayarak Darülsafakanın teşekkülüne ve devamı terakkisine dair pek mühim malûmat cemedilmiştir.

Türkiye medeniyet tarihinin mühim bir faslını aydınlatmaya yardımı olacağından dolayı muhterem müelliflerine teşekkürler eyleriz.

Bu hayırlı müessese bulunduğumuz asrın en faideli bir eseri olduğu için tarihinin mükemmelen kaydı millî bir borç sayılmalıdır. İşte bundan dolayıdır ki müelliflerine şükran borcumuzu öderken mütalea esnasında hatırimıza gelen ufak tefek bazı hususâtı tesbit etmeyi de tarihce bir borç saydık.

* * *

Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiyenin müessisi Yusuf Ziya Paşadır.

Halkcılık tarihinde en büyük bir mevki ihraz eden bu zatın 94 senesi Ramazanında Ayasofya camisine getirilmiş olan Darülsafaka talebesinden küçüklerinin fotinlerini bağladığını görmüştüm. Saltanat ve hilafetin bir maliye nazırının şu mahviyeti gözlerimin önünde halâ ulviyetini muhafaza etmektedir. « Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye » nin 1281 (1865) tarihinde tamiren vücuda getirdiği ilk halk mektebi budur. Senei mezkûre Nisanında başlayan tedrisat 1290 (1874) tarihine kadar devam etmiştir. Valde mektebinin sed ve tadili zikrolunan tarihlerde Cemiyetin faaliyet ve mesaisini istirkap eden Maarif nazırı Münif Paşa emrile mektebin istirdat edilmiş olması üzerinedir. (S 5)

Müelliflerin aflarına mağruren derim ki Münif Paşa hakkındaki bu ittiham tarihe muvafık değildir. Münif Paşanın ilk Maarif nazırlığı (1294) dedir. O zaman ise Darülfakaka teessüs etmiş bulunuyodu. Bunun için mektebi sed eden paşa merhuma isnadolunan «teshilulhesap erkânı harbiye feriklerinden ve halâ hayatta bulunan Sofularlı Tefvik Paşanın eseridir. «Teshilulhesap» kemiyatı esamme ve lugaritmeyi de kolaylıkla öğretten ve halâ dilimizde daha eyisi vücuda getirilemiyen pek kıymetli bir eserdir.

Tefvik Paşa ise Ahmet Eyüp Paşanın kayın biraderidir. 90 tarihlerinde, yani henüz idadiye yazılmazdan evel Şamda beşinci orduda süvari alaylarından birisinin miralayı iken bu zatı görmüşüm. O tarihte miralay olan bu zat 1324 de ancak ferik olabilmışti. (S. 4)de gösterilen Mehmet Cevdet efendi 95 tarihlerinde mekâtibi iptidaiye müdiri olan Cevdet efendi olmalı.

Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiyenin erkânı mühimmesi sırasında mezahip odası hulefasından Mustafa Refik bey de zikredilip bu zatın maniyasi zade olduğu gösterilmiştir. (S - 4) Bu Refik bey Mir'at mecmuası sahibi Refik bey olmak melhuzdur.

İşte o tarihte ittihatcıların İzmirde idareyi ellerine aldıkları sırada zavallı paşa hakkında pek derin bir husumet gösterdiklerinden, bir riva-yete göre kendisini pencereden atarak, diğeri bir kavle göre Bursalı Tahir bey tarafından itilerek düşmüş ve bacağı kırılmıştır. Her iki halde ittihatcılar için şerefi mucip olamaz sanırım. Mektebin erkek ve kız çocuklarını havi bir müessese olmasını teklifeden ve yerini tedarike çalışan Sakızlı Esat Paşa merhumdur. Fakat burada şunu da ilâveye lüzum vardır : Esat paşa Ağnatiyefin genç ceneral diye tabii sevmediği bir zattır. Sedaretinde bizzat kendi maaşını da tenkih ettiğinden diğeri vükelanın da husumetini celbetmişti, zavallı ikinci sedaretinden sonra menküben İzmir valiliğine gönderilmişti. Sonra Abdülhamide yaver olan erbabı maariften Celal Esat beye (babanızın kanını dava ediniz) dediğini kendilerinden işitmiştim. Esat Paşa İzmirde vali iken oraya gelen sabık vükelalardan birine İstanbulda beynel halk hakkında ne fikirde bulunduğunu sorar. Muhatabı da ahvali siyasiyenin fenalığı kendinin noksan tedbirine isnadedilmekte bulunduğunu söyler. Pek namuslu ve hamiyetli olan paşa pek ziyade keder ederek o gece sekteri kalbiyeden vefat eylemiş olduğu rivayet edilmektedir.

Abdülhamit müşarileyhin Hüseyin Avni Paşa tarafından tesemmüm ettirildiğine kanınışı. Esat paşanın Darülfakaka arazisini tedarike çalışdığı yazılırken (S - 8) tevatür derecesine varan bir rivayet unutulmuş. O da şudur :

Arazinin aslı Bedirhan Paşa konağının yeridir; Esat Paşa bunu sahibinden dört bin liraya pazarlık etmiş sonradan ne maksada mebni alındığını öğrenen Bedirhan paşa da üç bin liraya ferağ eylemiştir. Bu da Bedirhan paşa zade miralay Ali beyin rivayetidir.

Şurayı Devlet maliye dairesi reisi sanisi Cemal beyin resmi, mulga tekaüt sandığı muhasebecisi Emin efendinin resmi olmak üzere dercedilmiştir.

(S - 12) de zikrolunan « Numunei inşa » Bursada naib iken vefat eden ricali ilmiyeden Asım beyin eseridir. Hatta tercümei hali resminde muharrerdir. (S. 4) de müessisler arasında yazılan tercüme odası hülefasından Mehmet Asım bey Peşte şehbenderliğinde vefat etmiştir.

(S - 12) İsimleri geçenlerden Hesap ve Usulü defterti, bidayeti meşrutiyette Beşiktaş belediye müdürlüğüne tayin olunan Ziya Paşanın, cebir de mabeyinci Nuri Paşanın kardeşi hocamız Kütahyalı Ferik Ragıp paşanın eseridir. Mektep binasına tahsis olunan sahifelerde Cemiyetin banisi olduğunu o zaman gözümle gördüğüm Zeynep hanımın zevci sadrı esbak Arapgirli Yusuf Kâmil Paşanıdır. Hatta divarında « eseri hazreti Kâmil Paşa » mısraı muharrerdir. Halep mektupcusu esbak kudemayi üdebadan Zeynel Abidin Reşit bey « Taktaka » ünvanlı eserinde « Yusuf Paşa, Darüşsafaka, Yusuf Kâmil Paşanın himmeti hafiyei müşgül berendazanesile yapıldı » derdi, diyor.

Parmaklıklar da o tarihlerde tophane müşiri olan Tavaslı Ali Saip paşanın eseri olduklarını ilâve etmelidir.

(S - 36) da mektebin iaşesinde darlık çekildiğini okurken merhum Mihaliçli Mustafa efendinin pek mütevekkilane olan şu sözünü kaydetmeden geçemeyeceğim :

Ne vakil sıkıntıya girsek Allâh bir yerden kolayını veriyor. Yahudiler, Hristiyanlar bile kömür, odun gibi ihtiyaçlarımızı tesviye ediyorlar ! »

Müteberriler arasına şu iki zatı da ilâve edelim: hoca Tahsin efendi 1298 de vefat ettiği zaman nesi var nesi yok hepsini Darüşsafakaya hibe etmişti, hatta kürreisemanın çelik kalıbının halâ mahfuz olduğunu işittim. Zarurette Tahsin efendiden geri kalmayan gönlü zenginlerden birisi de Toptaşı Askeri rüşdiyesi arabî muallimlerinden Heratî Mehmet efendidir ki 69 küsur liradan ibaret olan bütün servetini bu Darülhayra hibe etmiş ve mektebin pek çok zaman Coğrafya muallimliğinde bulunan miralay Ali bey tarafından mektebe teslim edilmişti. Pek hayırlı teberruda bulunanlardan birisi de Pilevne erkânı harbiye reisi iken ikinci fırka kumandanlığına tayin edilen ve her nasılsa Abdülhamide yaranmadığından menkup olarak Ankara valiliğine gönderilen Tefvik paşadır. Bu zat kendisine vaktile hocalık eden hemşerisi Kütahyalı Ab-

durrahman efendinin uzun bir tetkik neticesi olarak telif eylediği «Kistasül beyan ve mikyasüllisan» adlı Türkçe sarfını bastırarak Darüşsafakaya teberru eylemişti. (S - 40) Ufak rütbeli hocalara araba parası diye bir şey verildiğini o zaman işitmiştim. Burada bunun bir mecidiye olduğunu öğreniyorum, zannıma göre bu ücret müdüre yarananlara verilir olmuştu. (S-70) İki Rıfattan ikincisi Uşaklı değil Sakızlıdır. Eserleri de Coğrafiyaya dairdir. Tercümesi çok kusurludur. Berlinde tersaneler, Tifliste beyaz silâh fabrikaları, Acasant adaları gibi tuhaf tercümeleri var. Şehzadegân hocası iken irtihal eyledi. Ahlakı metin hamiyetli bir zattı. İsmi okunamıyan Ahmet Daniş bey mektebi harbiye muallimi iken 90 tarihlerine doğru kaymakamlıkta vefat etmiş değerli bir zattır. Diğer Daniş, mektebi harbiye Topoğrafya muallimi olup. Trabuluslu Ferit de miralay iken 95 tarihlerinde irtihaletti. (S - 83) Tevfik efendi cadı Tevfik namile maruftu. Fizikte yüksek malûmatı vardı. Darüşsafaka için güzel bir eser yazmış ve bastırmıştır. Füceten vefat etti. (S - 84) Hüseyin beyin babasının adı yanlış yazılmış, Doktor Arif Paşadır.

Haydar bey : Sakızlı miralay Daniş beyin oğlu Haydar Daniş beydir. Kaymakamlıktan mütekait iken vefat etmiştir.

(S - 84) Hüseyin Avni bey : mektebi harbiyede 95 de kozmografya muallimi idi. Sonra askerlikten istifa ile nümunei terakki ders nazırı oldu, bir jurnalla nefi olundu, bu gün Beykozda zaruret içindedir.

Hâlit bey : 97 neşetli sınıf arkadaşım Halepli arap Halit Paşa teftişi askerî komisyonu azasından iken liva rütbesinde 319 da vefat etti.

Halil bey : mektebi Harbiye topografya muavini miralay mütekaidi.

(S - 86) Sait bey : Zulufu İsmail Paşanın seayetile Manastıra nefi olundu, orada tedrisatla vakit geçirdi. Kaymakamlıkta vefat etti. Mektebi harbiyede Fizik ve Kimya derslerini kemali iktidarla tedris eylerdi. Mektebi mülkiyenin ilk Fizik muallimidi.

(S - 91) Mustafa Nuri bey : Mühendishane kitabet muallimi idi, miralay iken vefat etti.

Mazlum bey : Darüşsafakada klor istihsalederken vefat etti. Türklerde ilk ilim şehididir.

Darüşsafaka tarihinde ilk defa olarak mektebe bir Hiristiyan muallimi tayin olunması kaydedilmelidir. Bizzat mektebi Harbiye muallimlerinden mösyö Biliyondur ki 1300 tarihinde bilzarure kabul edilmişti.

(S - 185) Yüsuf Paşa : bekâr hayatı geçirmiş ve bütün ömrünü Darüşsafakaya vakfeylemiş ve her ay arttırdığını vefatına kadar mek-

tebe teberru eylediği tevatür derecesine varmıştı. İşte mütalea esnasında mektebe hizmeti sebkedenler Hakkında hatırıma gelenleri kaydeyledim, henüz vakit geçmeden benden ziyade ve hatta benden evvel mektebe hizmet edenlerden henüz berhayat olanlar bildiklerini müelliflere bildir-seler eserin ikinci tab'ı daha mufassal ve istifadeli olur. Her halde mü-elliflerini derin ve samimî hürmetlerimle tebrik ile mutaleamı bitiriyorum.